

الگوی اقدام پژوهی مشارکتی

راهنمای نوآوری در مدرسه

الکجد، اارگارت میلنکوویچ

۷۱، ۷۱ کنام

مترجم

دکتر محمد ضیایی مؤید

ویراستار:

صدیقه رئیسی

مؤسسه خدمات فرهنگی رسا

سرشناسه : جیمز، ای. الانا James, E. Alana
 عنوان و نام پدیدآور : الگوی اقدام پژوهی مشارکتی: راهنمای نوآوری در مدرسه/ النا جیمز، الان باکنام، کارگارت میلنکوویچ؛ مترجم محمد ضیایی مؤید.
 مشخصات نشر : تهران: رسا، ۱۳۹۷
 شابک : ISBN 978-964-317-970-0
 یادداشت : عنوان اصلی: Participatory Action Research for Educational Leadership..., 2008
 موضوع : تحقیق عملی در آموزش و پرورش Action Research in Education
 موضوع : رهبری آموزشی Educational Leadership
 شناسه آهده : باکنام، آلن Bucknam, Alan
 شناسه روده : میلنکیویچ، مارگارت تی. Milenkiewicz, Margaret T.
 شناسه افهده : ضیایی مؤید، محمد، ۱۳۶۲ - ، مترجم.
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۷ ۱۰۲۸/۲۴/۹ LB
 رده بندی درسی : ۷۰۰/۲ : شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۶۷۱۰۷

بیایید به حقوق دیگران احترام بگذاریم
 دوست عزیز، این کتاب حاصل دسترنج چندین ساله مؤلف، مترجم و ناشر آن است. تکثیر و فروش آن به هر شکلی بدون اجازه از پدیدآورنده کاری غیراخلاقی، غیرقانونی و غیرشرعی و کسب درآمد از دسترنج دیگران است. این عمل نادرست در زندگی ما مان ناگواری دارد و موجب رواج بی اعتمادی در جامعه و ایجاد محیطی ناسالم برای خود و فرزندانمان می گردد.

مؤسسه خدمات فرهنگی رسا

تلفن: ۴۵-۸۸۸۳۴۸۴۴ فاکس: ۸۸۸۳۸۱۲۵ — WWW.RASABOOKS.IR

عنوان: الگوی اقدام پژوهی مشارکتی

نویسندگان: النا جیمز، مارگارت میلنکوویچ، الان باکنام — مترجم: محمد ضیایی مؤید

چاپ اول: ۱۳۹۸ — تیراژ: ۵۰۰ نسخه

کلیه حقوق محفوظ و مخصوص ناشر است.

مرکز توزیع: پخش رسا — تلفن: ۶۶۹۰۷۷۱۰ و ۶۶۹۰۷۷۱۲

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

۷	مقدمه
۱۱	مقدمه
۱۷	الگوی اقدام پژوهشی مشارکتی
۱۸	اقدام پژوهشی مشارکتی: ابزاری برای تغییر
۲۱	اقدام پژوهشی مشارکتی: شکلی از ارتقای صلاحیت‌های حرفه‌ای
۲۳	گام‌های اقدام پژوهشی مشارکتی
۲۷	اصول اخلاقی اقدام پژوهشی مشارکتی
۳۱	نمونه‌ای از کاربرد اقدام پژوهشی مشارکتی
۳۷	گام ۱: تشخیص
۳۷	تعیین هدف
۳۹	تعیین سؤال‌های پژوهش
۴۳	آشکارکردن پیش‌فرض‌ها
۴۴	مرور پیشینه پژوهش
۴۶	نگاهی اجمالی به ابزارهای پژوهشی
۴۷	ابزارهای کیفی
۴۸	ابزارهای کمی
۴۹	ابزارهای آمیخته
۵۰	تمرین تأمل
۵۳	گام ۲: اقدام
۵۳	نگاه به تنوع اثربخشی

۵۶	تأثیر منابع اقدام‌پژوهی
۵۸	مواجهه با لختی‌ها
۶۱	مواجهه با مقاومت‌ها
۶۵	گام ۳: اندازه‌گیری
۶۵	سنجش تکوینی
۶۸	سنجش نهایی
۷۱	گام ۴: تأمل
۷۳	روایو
۷۶	اعتبار
۷۸	پایایی
۸۱	چرخه‌های تکرار
۸۲	چرخه‌های نامرتب
۸۴	رشد تکرار شونده
۹۰	جمع‌بندی نهایی
۹۳	گزارش نهایی
۹۳	گزارش رسمی
۹۷	گزارش‌های غیررسمی
۹۹	اقدام‌پژوهی مشارکتی برای مسئولان آموزش و پرورش
۱۰۰	توجه به پیچیدگی و بی‌نظمی موقعیت‌ها
۱۰۴	حمایت از گروه‌های اقدام‌پژوهی
۱۰۷	ارتقای کیفیت حرفه‌ای ملزمان

مقدمه مترجم

دو روزی مدیر دبستانی که در مقطع دبیرستان تدریس می کرد، مرا در اتاق معلمان دید. وقتی متوجه شد جامعه شناسی درس می دهم، پرسید: «فرصت داری چند دقیقه ای موضوعی را با شما در میان بگذارم؟» او پیش از این می دانست که در حوزه علوم تربیتی و به خصوص مدرسه کار می کنم و می خواست بدانند می توانم کمک کنم و برای مطالعات اجتماعی دبستان طرح درس هایی تولید کنیم که باعث بهبود رفتارهای اجتماعی بچه ها شود یا نه. نه تنها بسیار به این موضوع علاقه داشتم، بلکه سالها قبل چند سالی شاگرد او بودم و این کار را فرصتی برای ادای دین می دیدم. پرسیدم: به سراغ استادان دانشگاه هم رفته اید؟ ظاهراً از طریق دوستان و آموزش پرورش با چند استاد صحبت کرده و نتیجه نگرفته بود. به او گفتم: «به گمانم آنها به جامه ای که با پذیرش اهداف تربیتی مدرسه شما، دانش و مهارت خود را به کمک شما میاورند، بر سر مباحث ارزشی با شما وارد جنگ شده اند و یکی از دلایل نارضایتی شما این بوده است.» تصدیق کرد و افزود که آنها در کار مدرسه تجربه حسدانی هم نداشته اند. قرار بر این شد که دوسه روز بعد با جمعی از معلمان، احتمالاً معلمان مطالعات اجتماعی دبستان، گروهی تشکیل بدهیم و تحت اشراف ایشان به عنوان مدیر، کار را شروع کنیم.

شبیه این ماجرا چندین بار دیگر نیز در این سال ها برایم تکرار شده است و تقریباً برای تمام متخصصان تعلیم و تربیت نیز پیش می آید. برای نمونه، یکی از

مناطق آموزش و پرورش شهر تهران به مدیر یکی از گروه‌های آموزشی تعلیم و تربیت دانشگاه تهران ابراز نیاز کرده و خواسته بود که درباره خودکشی دانش‌آموزان مدارس این منطقه آموزشی تحقیق و راهکارهایی را برای کاهش و رفع آن پیشنهاد کنند. از نتایج تلاش این گروه اطلاعی ندارم؛ اما بسیار می‌شنویم که عمل‌گران حوزه تعلیم و تربیت از مشاوره‌دادن‌های استادان دانشگاه و متخصصان تعلیم و تربیت برای رفع نیازهای عملی خود راضی نباشند. علت چیست؟ آیا دانش آنها به‌روز نیست یا تجربه کار در مدرسه را ندارند؟ اقدام پژوهی مشارکتی الگویی است برای رفع این نیاز و دارای سه ویژگی است: راه حل محوری و مشارکتی بودن و داده محوری.

چندین دهه است که دانش تعلیم و تربیت وارد کشور می‌شود و استادان دانشگاه آن را به دانش‌جویان آموزش می‌دهند. پژوهش‌های علمی بسیاری نیز انجام شده است؛ اما به نقل از دکتر غباری، ۹۵ درصد آنها تکرار پژوهش‌های تأیید شده است و پیشرفتی در آنها دیده نمی‌شود. البته بسیاری از پژوهش‌های آن ۵۰ درصد نیز گرچه با رشد دانش همراه است، ناظر به رفع مشکلات آموزش و پرورش مدارس و کشور ما نیست. در واقع، تعداد بسیار کمی از پژوهش‌ها مسائل تربیتی بومی ما را شناسایی می‌کند. همچنین در بیشتر پژوهش‌های علمی کشور، رویکرد مسئله محور^۱ بودن آن راه حل محور^۲ بودن وجود ندارد.

چندین سال قبل، برای رفع این کمبود جریانی با عنوان «اقدام پژوهی» در آموزش و پرورش کشور (نه دانشگاه!) رونق گرفت که با موفقیت‌های اولیه بسیار خوبی همراه بود؛ روشی عمل‌گرا که معلمان را برای رفع مشکلات آموزشی دانش‌آموزان و کلاس خودشان توانمند و دست به کار می‌کرد. اما به آفت جشنواره‌گرایی دچار شد و از مسیر واقعی خودش منحرف گردید.

پژوهش‌ها به‌جای اینکه بر شناسایی موقعیت مسئله و یافتن و اجرای راهکارها متمرکز شوند، به‌سمت بررسی پیشینه پژوهش رفتند!^۱ البته خود روش نیز بیشتر مبتنی بر کنش‌های فردی معلمان بود و فضای کلی مدرسه را درگیر نمی‌کرد؛ ایرادی که در الگوی اقدام‌پژوهی مشارکتی رفع شده است.

بدین ترتیب، الگوی اقدام‌پژوهی مشارکتی اساساً الگویی است برای بهبود وضع موجود، با مشارکت افراد ذی‌نفع. سال‌هاست که این اتفاق در بسیاری از مدارس می‌افتد و در کنار هر جمعی از معلمان که می‌نشینیم، تعداد بسیاری از آن را می‌توانیم بازخوانی کنیم؛ ولی با یک مشکل همراه بوده است: داده‌محور نبودن. معلمان متعهد کشورمان تلاش‌های بسیاری برای بهبود وضعیت آموزش دانش‌آموزان تحت تکفل خود انجام می‌دهند و به نتایج خوبی هم می‌رسند؛ اما چون اقدام خود را به داده‌های کمی و کیفی مستند نمی‌کنند، نمی‌توانند از اثربخشی آن قانع شوند و اغلب با ناامیدی آن را کنار می‌گذارند. در اقدام‌پژوهی مشارکتی سعی شده است این مشکل نیز تا جای ممکن رفع شود. کتابی که به خوانندگان گرامی تقدیم می‌شود، عملاً تلخیص و قدری بازنویسی متن اصلی است. سه فصل از کتاب اصلی ترجمه نشده است؛ به این دلیل که شیهه همان مطالب یا کامل‌تر از آن، در زمینه‌های کیفی و کمی پژوهش، به‌خوبی و به‌صورت کاربردی در کتابی دیگر ترجمه شده است.^۲ همچنین روند توضیحات کتاب برای مخاطبان دانشگاهی کتاب را همراه با تأییدات و مستنداتی است که به تجربه می‌دانستم برای استادهای معلمان و مدیران مدارس ضرورت ندارد. بنابراین سعی شده است که متن کتاب بر مبنای تجربه سال‌ها اقدام‌پژوهی مشارکتی در مدارس کشور، برای استفاده

۱. معصوم شیخ‌الاسلامی، «هر معلم یک پژوهشگر: پژوهش آری، جشنواره نه»، مجله رشد مدرسه فردا، شماره ۸، اردیبهشت ۱۳۹۷.

۲. کاترین داوزون، روش‌های کاربردی تحقیق، ترجمه مجیدرضا داوری، تهران: هرمس.

مخاطبان، روان و کاربردی تر شود. به همین جهت، نکات اصلی و رویکرد کلی و حتی جزئی متن به هیچ وجه تغییر نکرده است؛ اما هر جا لازم بوده، عبارت‌ها خلاصه شده یا به زبانی کاربردی‌تر بازنویسی شده است. متن اصلی بر روی فضای اینترنت در اختیار مخاطبان است و این امکان وجود دارد که مترجم را در بهبود کاربردی بودن متن یاری کنند.

از مؤسسه مطالعات تعالی نسل (متن) که پیشنهاد ترجمه این کتاب را پذیرفتند و از آن حمایت مالی کردند، از جناب آقای دکتر عبدالرضا سبحانی که ضریب رت ترجمه آن را یادآور شدند و خانم‌ها اسرا ساعتچی و ماهگل امامیه که ترجمه اولیه را انجام دادند، بسیار تشکر می‌کنم. مسئولیت جرح و تعدیل‌های متن بر عهده بنده است و امیدوارم کتاب برای استفاده عاملان تربیت در مدارس و نظام آموزش و پرورش کشور مفید باشد.

مقدمه

اقدام‌روشی مشارکتی^۱ مرحله دیگری از تکامل تدریجی اقدام‌پژوهی و پژوهش در کتاب دکنان^۲ به عنوان افراد باتجربه در امر تربیت است. بدین ترتیب، اقدام‌پژوهی مشارکتی ترکیبی است از روش‌های سنتی پژوهش و آنچه لازمهٔ صحنهٔ عمل فعالیت‌های تربیتی است. شاید این پیوند در ابتدا برای برخی افراد دانشگاهی ناآشنا و جلوه کند و باور داشته باشند که نمی‌توان پژوهش علمی را به شرایط موقعیت محدود کرد و گره زد؛ اما تجربهٔ همکاری مستمر ما با رهبران آموزشی مدارس نشان می‌دهد که این رویکرد پژوهشی در نهایت به بهبود وضعیت دانش‌آموزان و مدارس منتهی خواهد شد. رویکرد این کتاب برای رهبران آموزشی که برای دستیابی به استانداردهای بالای آموزشی نیازمند تصمیم‌های داده‌بنیاد و مشارک‌محور هستند، مفید و راهگشاست.

ما روش‌های قدیمی اقدام‌پژوهی شامل برنامه‌ریزی، اقدام، مشاهده و تفکر را اصلاح کرده و به مراحل تشخیص، اقدام، اندازه‌گیری و تأمل تغییر داده‌ایم. هدف از این کتاب ایجاد اساسی استوار برای به کارگیری عمل‌گرایانهٔ داده‌ها مبتنی بر رخدادهای واقعی است، برای تصمیم‌گیری و طراحی برنامه‌های تازه و ایجاد ساختارهای جدید در مدارس، کلاس‌های درس و برنامه‌های درسی جامعه‌محور. نتایج پژوهشی مطلوب به جای آنکه نیازمند ساعت‌ها کار

آزمایشگاهی و طراحی آزمون و خطاهای تصادفی در گروه‌های کنترل باشد، از فعالیت‌های روزانه مربیان در موقعیت‌های واقعی به دست می‌آید. به اعتقاد ما این اصلاحات در روش اقدام پژوهی، انسجام و تناسب آن را با تغییرات رایج در مدارس و جمع‌های یادگیری بیشتر کرده است و بر ویژگی‌های مشارکتی بودن اقدامات نوآورانه تأکید دارد:

- باور به ظرفیت‌ها و شایستگی‌های انسانی؛
- تعهد جدی به عدالت و تساوی اجتماعی؛
- اعتقاد به ارزشمندی همکاری، هم برای مربیان و هم برای مدارس آنها؛
- اعتماد به مجارهای مسئولیت‌پذیری حرفه‌ای و عمومی؛
- باور پژوهشی دو جانبه به عنوان ابزاری برای محترم شمردن دیگران، تقویت خود، هماهنگ شدن با محیط آموزشی متغیر امروز.

برای مربیانی که زمان بسیاری صرف مطالعات اقدام پژوهی مشارکتی می‌کنند، مهم است که تلاش‌های شان به نتایج معین و روا و پایا برسد. این روند پژوهشی در دست افرادی حیات می‌یابد که اثر از نتایج آن‌اند؛ به همین دلیل ماهیتی سیال دارد و افراد برای حل مسائل مختلف خسته شده محلی خویش با یکدیگر همکاری می‌کنند. اقدام پژوهی مشارکتی ابزاری مفید برای به کارگیری در محیطی پیچیده است؛ در برابر شرایط هر مدرسه منعطف و سازگار است؛ دیگر، مبتنی بر داده‌های کمی است. اقدام پژوهی مشارکتی از اندیشه‌های غدغه‌های فردی و درونی افراد آغاز می‌شود و در ساختاری مشارکتی و جمعی به نتیجه می‌رسد.

اقدام پژوهی مشارکتی ابزاری حمایت‌گر و رشد آفرین است و زمانی که مدیران مدارس از آن استفاده می‌کنند، محیطی را مهیا می‌کند که به واسطه آن، روند اصلاحات بلندمدت و وسیع در مدارس تقویت می‌شود. مربیانی که به‌طور خصوصی، در گروه‌های کوچک یا در مجامع یادگیری مشغول به کار

آزمایشگاهی و طراحی آزمون و خطاهای تصادفی در گروه‌های کنترل باشد، از فعالیت‌های روزانه مربیان در موقعیت‌های واقعی به دست می‌آید. به اعتقاد ما این اصلاحات در روش اقدام‌پژوهی، انسجام و تناسب آن را با تغییرات رایج در مدارس و جمع‌های یادگیری بیشتر کرده است و بر ویژگی‌های مشارکتی بودن اقدامات نوآورانه تأکید دارد:

- باور به ظرفیت‌ها و شایستگی‌های انسانی؛
- تمایل جدی به عدالت و تساوی اجتماعی؛
- اعتقاد به ارزشمندی همکاری، هم برای مربیان و هم برای مدارس آنها؛
- اعتقاد به هنرهای مسئولیت‌پذیری حرفه‌ای و عمومی؛
- باور به پژوهش و جانبداری به عنوان ابزاری برای محترم‌شمردن دیگران، تقویت خود و هماهنگ شدن با محیط آموزشی متغیر امروز.

برای مربیانی که زمان بسیاری را صرف مطالعات اقدام‌پژوهی مشارکتی می‌کنند، مهم است که تلاش‌های شان، نتایج معین و روا و پایا برسد. این روند پژوهشی در دست افرادی حیات می‌یابد که متأثر از نتایج آن‌اند؛ به همین دلیل ماهیتی سیال دارد و افراد برای حل مسائل شناخته‌شده محلی خویش با یکدیگر همکاری می‌کنند. اقدام‌پژوهی مشارکتی ابزار مفید برای به کارگیری در محیطی پیچیده است؛ در برابر شرایط هر مدرسه سعادت و غایت سوی دیگر، مبتنی بر داده‌های کمی است. اقدام‌پژوهی مشارکتی از اندیشه‌های بدیده‌های فردی و درونی افراد آغاز می‌شود و در ساختاری مشارکتی و عامی به نتیجه می‌رسد.

اقدام‌پژوهی مشارکتی ابزاری حمایت‌گر و رشدآفرین است و زمانی که مدیران مدارس از آن استفاده می‌کنند، محیطی را مهیا می‌کند که به واسطه آن، روند اصلاحات بلندمدت و وسیع در مدارس تقویت می‌شود. مربیانی که به‌طور خصوصی، در گروه‌های کوچک یا در مجامع یادگیری مشغول به کار

هستند نیز می‌توانند از اقدام پژوهی مشارکتی به عنوان ابزاری برای توسعه حرفه‌ای خویش بهره‌مند شوند. هر گروه پژوهش مشارکتی که به آن گروه پروژه نیز اطلاق می‌شود، مجموعه‌ای از افراد در نقش‌های متفاوت است که مایل به همکاری با یکدیگر در محیطی شراکتی‌اند. این گروه‌های مشارکتی موضوع و مسئله مربوط به محل خویش را انتخاب و مطالعه می‌کنند. در نتیجه گروه‌های مشارکتی بنابر تعریف ما، احتمالاً و نه الزاماً به مشارکت مدیر مدرسه، معلمان، دانش‌آموزان، خانواده آنها و دیگر افراد ذی‌نفع نیاز دارند.

خوانندگان انفرادی کتاب را به جمع کردن افرادی از دوستان‌شان دعوت می‌کنیم تا طی شرکت آنها در پیشروی این روند، فرضیه‌ها و گمان‌های آنان را به بحث بگذارند. در هر سول مختلف کتاب، نمونه‌هایی آورده شده است تا مخاطب مطالب و راهکارها را به یاد تمرین کند. اطمینان داریم که خوانندگان کتاب با مثال‌ها و تمرین‌ها و دیگری که با نیازهای آنها تطابق دارند نیز دست‌وپنجه نرم خواهند کرد. بهرین عاده کتاب برای گروه‌های پژوهشی در مدرسه است که طی روند تغییر در مدرسه، به عنوان منبعی علمی به آن رجوع کنند. به همین دلیل، از ورود به مباحثی که اصطلاحاً ادبیات و پیشینه بحث نامیده می‌شود و برای کارها و افراد دانشگاهی مناسب است، خودداری می‌کنیم و این مخاطبان را به منابع علمی موجود در این زمینه ارجاع می‌دهیم. سعی اولیه ما کمک به افراد شاغل در مدرسه است که می‌خواهند عمل گام‌هایی پژوهشی به نوآوری و تغییر در مدرسه خود روی بیاورند.

بنابراین، اگر هدف اولیه ما برای گردآوری این کتاب، بهبود آموزش برای گروه‌های خاص دانش‌آموزی باشد، دیدگاه ما درباره اقدام پژوهی مشارکتی این است که اساساً برای توصیف گروهی گزینش شده از مدرسه‌ای خاص استفاده شود. بنابراین، از بسیاری روندهای آماری کاربردی در پژوهش‌های کمی نمی‌توان برای اقدام پژوهی مشارکتی استفاده کرد. خوانندگانی را که

کارشان نیازمند بررسی پایگاه‌های آماری است، به کتابخانه مرکزی دانشگاه‌شان ارجاع می‌دهیم که حاوی متون آماری مفید و متنوع است. خصوصیات این کتاب به این شرح است:

- روندی مرحله به مرحله را معرفی می‌کند که البته امکان بازگشت و تکرار دارد؛
- دربرگیرنده مراحل و روندهای اقدام پژوهی مشارکتی و فنون پژوهش عمل گرایانه است؛
- زمینه مفهومی به کارگیری اقدام پژوهی مشارکتی را به عنوان ابزاری برای راهبری آموزشی فراهم می‌سازد؛
- با اسناد و اکثری از داده‌هایی که به آسانی دست یافتنی اند، کمک می‌کند؛
- نشان می‌دهد که چطور می‌توانند مطالعات پژوهشی خود را با وجود کمبود وقت و مشغله بسیار تکمیل کنند؛
- به جزئیات مسائل تجویر مسائل‌های دآوری برای مقالات علمی نمی‌پردازد؛
- جایگزین متون جامع روش‌های پژوهش در امور آموزشی نیست؛
- پژوهش‌های موردی را به طور عمیق و جری بررسی نمی‌کند؛
- دوره آموزشی تخصصی در آمار محسوب نمی‌شود؛
- درباره طرح‌های پژوهشی علی و تجربی با حضور گروه‌گران و کنترل بحث نمی‌کند؛
- به آمار استنباطی و فرضیه‌های صفر نمی‌پردازد.

پیشنهاد می‌کنیم در حین مطالعه کتاب به نوعی اقدام پژوهی مشارکتی وارد شوید و از همان ابتدا، تمام مراحل را به صورت نوعی گزارش پروژه تدوین کنید. این گزارش نه تنها در طی مسیر پژوهش و اقدام به شما کمک می‌کند، بلکه در نهایت نیز می‌توان آن را به عنوان سندی علمی منتشر کرد تا دیگران از

آن استفاده و آن را نقد و بررسی کنند. تدوین گزارش نیازمند مسئولی مستقیم است که وقت کافی و صلاحیت لازم را دارد؛ اما گفت‌وگو درباره محتوای گزارش باید با مشارکت جمعی صورت گیرد.

مثال‌هایی که در این کتاب استفاده شده است، لزوماً بر اساس الگوی اقدام‌پژوهی مشارکتی انجام نشده‌اند؛ اما پروژه‌هایی عملی در مدارس بوده‌اند که از آن‌جایی که بدان‌ها استناد شده است، با معیارهای الگوی اقدام‌پژوهی مشارکتی هم‌خوانی داشته‌اند. از تمام افرادی که تجربه‌های خود را در اختیار ما قرار دادند، قدردانی می‌کنیم. امیدواریم بتوانیم ویرایش‌های بعدی این کتاب را بر اساس پروژه‌هایی تدوین کنیم که از ابتدا تا انتها بر اساس الگوی اقدام‌پژوهی مشارکتی انجام شده باشند. اگر چنین پروژه‌ای در مدرسه خود انجام دادید، آن را با ما در میان بگذارید. انتخاب هدف اقدام‌پژوهی مشارکتی پی برده‌اید و تکامل آن به تجربه‌ها و نظریه‌ای دانش‌آزموده متعددی نیاز دارد. رشد نسل بعدی رهبران آموزشی در گرو توسعه نرسیده اقدام‌پژوهی مشارکتی است. چشم امید ما به شماست که به ما نشان دهید. رشد نسل بعدی در زمینه آموزش در کجا ظهور خواهد کرد.